

התערבות המדינה בשוויון החלוקתי

השוואת האוכלוסיות היהודית והערבית בישראל של שנות ה-2000

עמית לזרוס

תקציר

מאמר זה מבקש לחקור, באופן תיאורי אך מדוקדק, את תפקיד המדינה בחלוקה המחודשת של המשאבים הכלכליים במהלך העשור הראשון של שנות ה-2000. חשיבותה של חקירה מעין זו טמונה בשני ענפי כתיבה ומחקר השזורים זה בזה: האחד, פרדיגמה רחבה, עמוקה ומגובשת אשר רואה באי-שוויון כלכלי משתנה רב עוצמה בהשלכותיו המזיקות על החברה והפרט שחי בקרבה; השני, ההבנה שתפקיד חשוב ביותר, המהווה את אחד מעמודי התווך של מדינת הרווחה המודרנית, הוא השפעה על קיומו של האי-שוויון הכלכלי וסדר הגודל שלו. מתוך כך מחקר זה מבקש לבחון את יכולתה של המדינה להתערב באי-שוויון הכלכלי בין משקי הבית שבחסותה ולהעמיק את ההבנה של התערבות זו כתהליך דינמי ומתפתח.

ואולם מעבר לבחינה של כלל אוכלוסיית ישראל ישנה חשיבות מיוחדת לפיצול האוכלוסייה של מדינת ישראל לשתי קבוצות עניין עיקריות – הערבית והיהודית. פיצול זה מאפשר להשתחרר, במידה מסוימת, מהנחת המונוליתיות של האוכלוסייה הישראלית ולהתחקות אחר ההשפעה הדיפרנציאלית של התערבות המדינה על כל אחד מהמגזרים המהווים "קבוצת התייחסות" לפרטים השייכים לה. לפיכך חקרנו את השפעת המדינה על צמצום הפערים בין שני המגזרים ועל צמצום הפערים התוך-מגזריים, בהתייחסות לתהליך ההתפתחות של ההתערבות במרוצת העשור החולף.

כדי להשיג את מטרת המחקר ניתחנו את נתוני ההכנסה של משקי הבית שנדגמו במסגרת סקרי ההכנסות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשלוש שנים – 2000, 2005 ו-2010. לכל משקי הבית חושבה ההכנסה קודם להתערבות המדינה (הכנסה כלכלית) ואחריה (הכנסה פנויה), וכך נוצרה תמונה של התפלגויות ההכנסה בשני המצבים בשלוש השנים המדוברות. אף על פי שהמוסדות והמדיניות בדבר מדינת הלאום משפיעים בדרכים רבות, עקיפות וישירות, על מידת האי-שוויון בין משקי הבית, המאמר מתמקד במנגנונים הישירים העיקריים שברשות המדינה: מיסוי ישיר ותשלומי העברה ציבוריים.

שיטת הניתוח התבססה, עיקרה ככולה, על סטטיסטיקה ומדדים תיאוריים כדלהלן: מדד גייני ועקומות לורנס; מבחני השוואת ממוצעים (T-test); ובחינה והשוואה של ממוצעים בחתכים שונים של האוכלוסייה.

ממצאי המחקר, בעיקרם, מראים השפעה פרוגרסיבית של התערבות המדינה על מידת האי-שוויון בכלל האוכלוסייה, כמו גם בתוך המגזרים השונים, בכל השנים שנבחנו. עם זאת, בבחינת המדדים לאורך זמן ניכר כי חלה ירידה של ממש בשיפור מדדי האי-שוויון בעקבות התערבות המדינה בכל חתכי האוכלוסייה, לכל הפחות מתחילת שנות ה-2000. כמו כן ברור כי השינויים אינם אחידים בשתי האוכלוסיות וגם לא בעשירוני התפלגות ההכנסות. מתברר כי להתערבות המדינה השפעה גדולה יותר ביצירת שוויון כלכלי בתוך המגזר הערבי לעומת היהודי, לאורך כל התקופה, וכן בצמצום הפערים בין המגזרים בעשירוני ההכנסה העליונים לעומת התחתונים, יחסית לפער ההתחלתי בין האוכלוסיות.

המאמר נכתב במסגרת הפרויקט "יחסי יהודים-ערבים בישראל" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, והוא אחד מסדרת מאמרים בנושא אי-שוויון בהזדמנויות ובחלוקה בין קבוצות האוכלוסייה – היהודית והערבית – המרכיבות את מדינת ישראל.

מבוא

מחקרים רבים – במגוון תחומים, כגון סוציולוגיה, כלכלה, מדע המדינה, חינוך ואפידמיולוגיה – מצביעים על התחלואות והמצוקות החברתיות, פסיכולוגיות ופיזיולוגיות, הנוצרות בגלל אי-שוויון חלוקתי – כלכלי – בין פרטים, משקי בית וקבוצות אוכלוסייה (Colman, 1988; Wilkinson, 1997; Weich, Lewis, and Jenkins, 2001; Dembling et al., 2002; Hudson, 2005). בבסיס מחקרים אלה עומד הרעיון שאי-שוויון פוגע בתחושת הסולידריות החברתית, השייכות והזדהות, הביטחון האישי והמסוגלות, וגורם תחושה של "תבוסתניות חברתית" ו"חוסר יחסי" (Pederson, 2004). למחקרים אלה מתווספות גישות פילוסופיות-סוציולוגיות, מוכרות לכול, הגורסות שפערים כלכליים-תרבותיים יוצרים ניצול וניכור ומפרקים את המרקם החברתי שאמור לאפשר לכידות מוסרית והגשמה עצמית.

יותר מזה: גם בלי להניח את המנגנונים הסוציולוגיים-פסיכולוגיים האלה או אידאולוגיה כלכלית סוציאלית מרחיקת לכת, אי-שוויון נתפס בעיני רבים כפוגעני. אידאולוגיה המבקשת לחלק מחדש משאבים עשויה להתקיים גם בגישות שאינן תופסות את המופעים של אי-שוויון ככאלו הקשורים למנגנונים סוציולוגיים, פסיכולוגיים או פיזיולוגיים. למשל, בהינתן שלכל הפרטים באוכלוסייה יש אותה פונקציית תועלת להכנסה – פונקציה שבה הקשר בין הכנסה לתועלת קטן ככל שההכנסה גדלה – גישת הרווחה החברתית טוענת כי רווחת הפרטים תגיע למקסימום כאשר הכנסות הפרטים יהיו שוות בגודלן (Atkinson, 1970).¹

מתוך בסיס מחקרי זה נראה כי אחד התפקידים החשובים והמאתגרים של מדינת הלאום ורשויותיה, משחר היווסדה, הוא חלוקה מחודשת של המשאבים הכלכליים בין משקי הבית במדינה (Lambert, 2001; Goni, Lopez and Serven, 2008). חלק הארי של חלוקה מחודשת זו קורה על ידי מיסוי ישיר ועקיף על רווחים. נוסף על כך – מלבד שימוש בכספים אלה לצורכי ביטחון, בניית שירותים ציבוריים ותשתיות – המדינה מעבירה גם כספים לאוכלוסיות נבחרות, לרוב למגזרים החלשים יותר (קצבאות נכות, זקנה, ילדים וכדומה). באופן הזה המדינה לוקחת למעשה משאבים חומריים מהעשירים יותר ומחלקת אותם בחזרה לחלשים יותר. השאלה אם ועד כמה המדינה מצליחה בתפקידה זה היא שאלה מכרעת וכבדת משקל.

סוגיה נוספת, חשובה לא פחות, היא יכולתה של המדינה לפעול בהקשר זה במגוון קבוצות או אוכלוסיות החיות בגבולותיה. מאחר שככל הנראה אחד הגורמים העיקריים לחוויה של אי-שוויון הוא מידתו בתוך קבוצת ההתייחסות של הפרט, שאלה הוא משווה את עצמו (Wagstaff and van Doorslaer, 2000), מעניין גם לבדוק את יכולתה של המדינה לצמצם פערים בתוך קבוצות שונות, קטנות יותר, המרכיבות את האוכלוסייה הכללית והרחבה של "אזרחי מדינת ישראל". הבחנה והשוואה זו מאפשרת שלא להתייחס לאזרחי מדינת ישראל כישות מונוליטית והומוגנית. התייחסות מורכבת יותר תעמיק עוד את הבנת תהליך התערבותה של המדינה באי-שוויון הכלכלי ותאפשר לקבוע אם השפעת התהליך דומה בשתי האוכלוסיות המשוות.

¹ גישה זו מתחברת במישרין להשערת ההכנסה המוחלטת (AIH) שפותחה בסוף שנות השבעים במחקר הקשר שבין אי-שוויון כלכלי לבריאות (Rodgers, 1979; Wagstaff and van Doorslaer, 2000).

חלוקה חשובה עד מאוד להבנת הסוגיה היא החלוקה שבין תושבי המדינה הפלסטינים (ערביי ישראל) ובין האוכלוסייה היהודית (שאליה מסופחות שאר קבוצות האוכלוסייה הקטנות יותר כגון האוכלוסייה הנוצרית שאינה ערבית). שאלה מעניינת עשויה להיות אפוא אם מדינת ישראל מצליחה במשימה החשובה של צמצום הפערים באופן שווה בקרב קבוצות שונות או שמה התערבותה ניכרת יותר באוכלוסייה אחת לעומת האחרת.

בחינה של התערבותה של המדינה ככלל והתערבותה הדיפרנציאלית בקבוצות שונות בפרט מעניינת אך לא מאפשרת לבחון שינויים ותמורות שאפשר שהתרחשו בתחום זה. כדי להבין אם המצב הקיים הוא תוצר של רגרסיביות או פרוגרסיביות יש לבחון אותו ביחס לעבר ולקבל בצורה זו קנה מידה והקשר רחב יותר של התופעה. כלומר, פרספקטיבה היסטורית תאפשר לברר, לפחות חלקית, אם מדינת ישראל מתערבת מעט או הרבה בקידום השוויון החלוקתי; אם חלה הידרדרות בפעולתה לקידום השוויון; ואם המגמה הקיימת בכלל האוכלוסייה מתרחשת גם בקרב תתי-האוכלוסיות, הערבית והיהודית.

במאמר זה אני מבקש לטעון כי בעוד התערבות המדינה אכן פועלת לצמצום האי-שוויון – בכלל האוכלוסייה, בתוך המגזרים ובין המגזרים – אך נראה כי פעולתה זו הולכת ומצטמצמת עם הזמן וכי העשירונים החזקים באוכלוסייה מחזיקים בנתחים הולכים וגדלים של סך ההכנסות, ואילו העשירונים החלשים מקבלים פחות ופחות משאבים לאחר החלוקה המחודשת. יתר על כן, מעניין במיוחד שגם התערבות המדינה וגם הזמן החולף משפיעים השפעה לא אחידה על המגזרים השונים באשר למידת השוויון בתוכם, וכך יוצא שמידת השוויון בתוך המגזרים, השפעת המדינה על ממוצעי ההכנסות ותהליך צמצום השפעתה של המדינה על האי-שוויון משתנים ממגזר למגזר.

השיטה

לצורך בחינת השאלות העולות כאן אשתמש בנתונים מסקר הכנסות משקי הבית בישראל בשלוש שנים: 2000, 2005 ו-2010. אבקש לבנות מדדי הכנסה למשקי בית ולהשוות גם את התפלגות ההכנסות קודם להתערבות המדינה ואחריה וגם את מידת ההתערבות ותצורתה בין האוכלוסייה היהודית והערבית – תחילה ב-2010 בלבד ולאחר מכן בכל שלוש השנים שצוינו לעיל גם יחד.

בניית המדדים

שייכות קבוצתית של משק הבית. בהתבסס על ההגדרה הדתית-לאומית של ראש משק הבית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: למ"ס) מחלקת את אוכלוסיית הסקר לשניים: "משק בית יהודי או אחר" ו"משק בית ערבי". שייכות משק הבית הוגדרה במחקר זה בהסתמך על הגדרה זו של הלמ"ס.

הכנסה כלכלית של המשפחה לפני התערבות המדינה (Market Income). הכנסת המשפחה קודם להתערבות המדינה נמדדה כהכנסת משק הבית מכל המקורות, פרט לתשלומי העברה ציבוריים ולפני הורדת המיסים השונים.

הכנסה פנויה של משק הבית (Disposable Income). הכנסה כללית של המשפחה אחרי התערבות המדינה נמדדה כהכנסת משק הבית מכל המקורות, בכלל זה תשלומי העברה הציבוריים אחרי הורדת המיסים השונים.²

מדד ג'יני לאי-שוויון בהכנסות (Gini index). מדד ג'יני בוחן את מידת ההתאמה בין ההכנסה של משק בית או פרט לדירוגו בהתפלגות ההכנסות. במילים אחרות, מדד ג'יני מודד את ממוצע ההפרש המוחלט בהכנסות בין כל זוג משקי בית בסקר ומחלק אותו בפונקציה של הממוצע ומספר הנבדקים כדי לתקן לסולם המדידה וגודל המדגם. מדד ג'יני = 0 כאשר כל הפרטים, משקי הבית או הקבוצות בחברה מרוויחים מתוך סך ההכנסות מידה שווה לחלקם באוכלוסייה.

עקומת לורנס (Lorenz Curve). עקומת לורנס מסדרת על ציר X את משקי הבית בסדר עולה, מההכנסה הנמוכה ביותר עד הגבוהה ביותר. לכל אחוזון בהתפלגות ניתן לחשב את סך ההכנסה המצטברת עד אחוזון זה ואת חלקו בסך ההכנסה של האוכלוסייה. כאשר נציב נתון זה בציר Y נקבל את עקומת לורנס. לעקומה זו קשר ישיר עם מדד ג'יני. ככלל, ככל שעקומת לורנס רחוקה יותר מקו השוויון המוחלט, כך יגדל מדד ג'יני.³

² המסים שנמדדו מדידה ישירה בסקר 2005 ו-2010 כוללים: מס בריאות, מס הכנסה וביטוח לאומי. תשלומי העברה כוללים: קצבאות ילדים, קצבת זקנה, ביטוח שארים, ביטוח נפגעי עבודה, ביטוח נכות, ביטוח אבטלה, הבטחת הכנסה ו"קצבאות אחרות". גם הכנסה מתמיכה של מוסדות ממשלתיים הוכנסה למדד. בשנת 2000 לא נמדדו חלק מהקצבאות המצוינות באופן ישיר בידי הסוקרים.

³ הגדרה מדויקת יותר קובעת שמדד ג'יני שווה לפעמיים השטח שבין קו השוויון המוחלט לעקומת לורנס של האוכלוסייה הנבדקת.

ממצאים

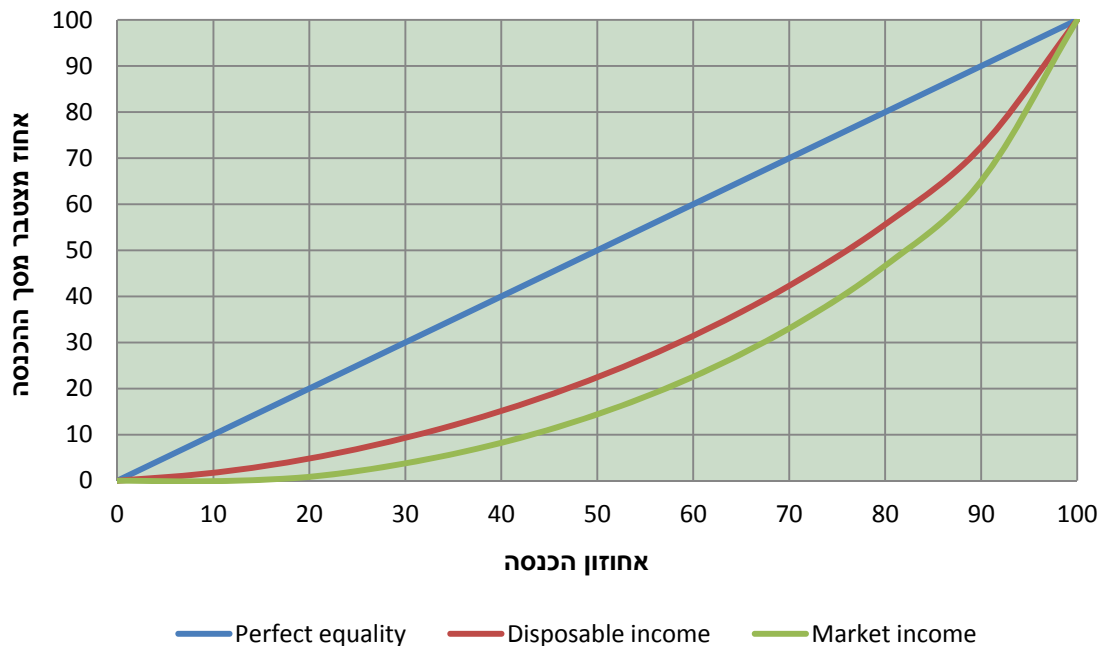
פרישת הממצאים ובדיקת השאלות תיעשה להלן בשני חלקים: תחילה בבחינה מפורטת של תמונת המצב נכון ל-2010. כאן ייבחנו השפעתה של המדינה על השוויון בהכנסות של כלל האוכלוסייה; ממוצעי ההכנסה של האוכלוסייה הערבית לעומת היהודית והשפעת המדינה על ממוצעים אלה; והשפעתה של המדינה על מידת השוויון בהכנסות בשתי האוכלוסיות בנפרד. החלק השני ינסה לפרוש יריעה היסטורית, דיאכרונית ורחבה יותר, במטרה לענות על השאלות הנוגעות לשינויים בהשפעתה של המדינה על מידת השוויון באוכלוסייה בכלל ועל תתי-האוכלוסיות בפרט.

השפעת המדינה על השוויון בהכנסות בשנת 2010

נתחיל בבחינה של עקומות לורנס בכלל האוכלוסייה בשנת 2010 ושל מדדי גייני המתאימים לעקומות (תרשים 1). ניתן לראות כי בהשוואה בין העקומה שלפני התערבות המדינה לזו שאחריה המדינה מצמצמת, בממוצע, את האי-שוויון באמצעות מיסוי ותשלומי העברה ציבוריים. כלומר, התערבות המדינה במקרה הזה היא פרוגרסיבית. וכך, מדד גייני יורד ב-0.1251 בעקבות התערבות המדינה בהכנסות משקי הבית. העובדה שהעקומות אינן חוצות זו את זו מוכיחה במידה גדולה של ביטחון שהעלייה במידת האי-שוויון בעקבות התערבות המדינה היא איתנה (רובסטית) ואינה תלויה במדד האי-שוויון המסוים שבחרנו – מדד גייני. כלומר, כל ממד אשר שווה ל-0 כאשר כל הפרטים באוכלוסייה מרוויחים שכר שווה, אינו משתנה מהכפלה של כל הפרטים בסכום שווה (scale invariant) ועומד בעקרון ההעברות יסיק כי האי-שוויון גבוה יותר לפני התערבות המדינה לעומת ההתערבות אחריה (Allison, 1978: 872).

תרשים 1

עקומות לורנס לפני התערבות המדינה ואחריה, 2010

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר ההכנסות של הלמ"ס, 2010.

מדד גייני להכנסה כללית = 0.5231

מדד גייני להכנסה פנויה = 0.3980

עוד ניתן לראות כי העשירונים התחתונים – הראשון והשני – של ההכנסות בישראל כמעט אינם תורמים כלל לסך ההכנסות של משקי הבית (פחות מ-1% מסך ההכנסות). לעומת זאת העשירון העליון מרוויח כמעט 35% מההכנסות (כלומר, פי 3.5 ממה שהוא היה מרוויח במצב של שוויון מוחלט). המצב לאחר התערבות המדינה טוב במעט כאשר הכנסות מהעשירונים העליונים עוברות לרשותם של העשירונים התחתונים. ניתן לראות, למשל, שלאחר ההתערבות שני העשירונים התחתונים ביותר מכניסים כמעט 5% מסך ההכנסות, לעומת 28% שמכניס העשירון העליון.

חלוקה והשוואה בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית בממוצעי הכנסה

תמונה מורכבת יותר נוצרת כאשר מחלקים את אוכלוסיית הסקר לשתי אוכלוסיות ומשווים ביניהן – הערבית לעומת היהודית. כמדד גס וראשוני ניתן לציין כי ממוצע ההכנסה של האוכלוסייה היהודית לפני התערבות המדינה גבוה כמעט פי שניים מזו של האוכלוסייה הערבית (t=31.48; p<0.0001). לעומת זאת לאחר התערבות המדינה הפער בין הממוצעים יורד ב-1,657 (בערך חמישית מסך הפער בין האוכלוסיות) (t=28.68; p<0.0001) (לוח 1).

לוח 1: ממוצע הכנסה באוכלוסיות השונות לפני ואחרי התערבות המדינה

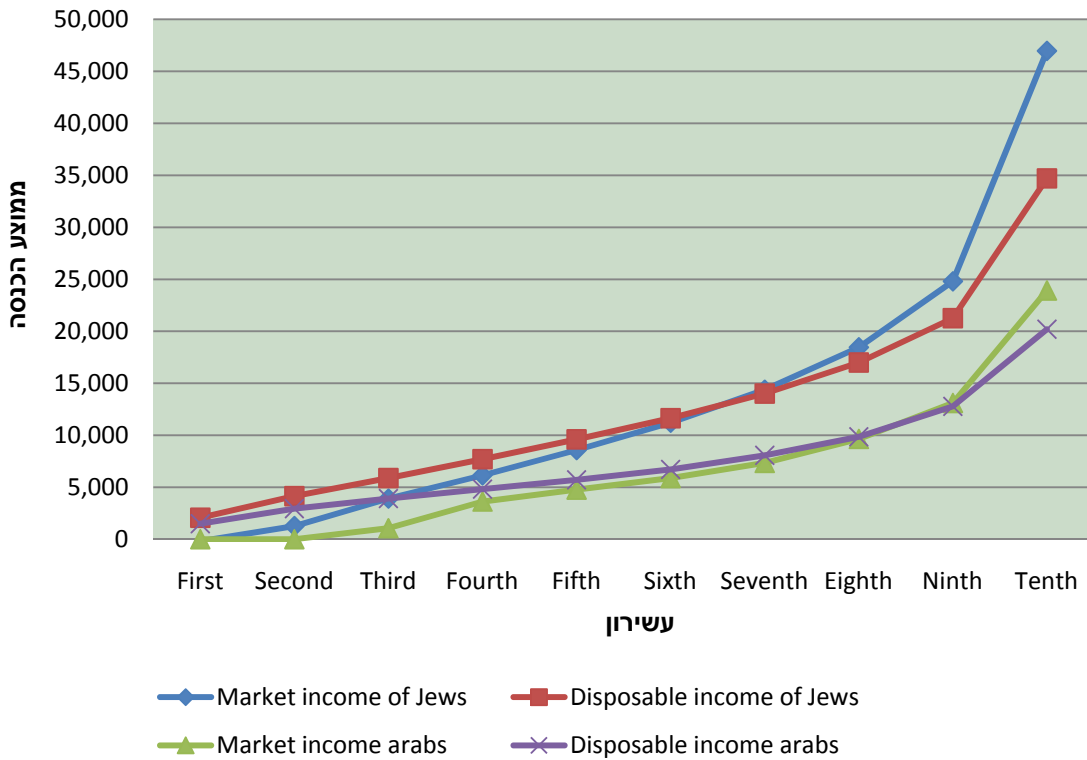
האוכלוסייה	מעמד המדינה	ממוצע הכנסה (בש"ח)	פער בין הכנסות
יהודית	לפני התערבות	13,755.66	941.65
	אחרי התערבות	12,814.01	
ערבית	לפני התערבות	6,931.24	-715.05
	אחרי התערבות	7,646.29	
הפער בין האוכלוסיות	לפני התערבות	6,824.42	1656.7
	אחרי התערבות	5,167.72	

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר הכנסות של הלמ"ס, 2010.

נתון מעניין נוסף הוא שבעוד התערבות המדינה מעלה את ההכנסה הממוצעת בקרב האוכלוסייה הערבית, היא מורידה את ההכנסה הממוצעת בקרב האוכלוסייה היהודית. כלומר – בממוצע – חלק מהכנסות האוכלוסייה היהודית מועברות, באמצעות המדינה, לאוכלוסייה הערבית, שבה ההכנסות הקטנות יותר.

ואולם ממוצע כללי של אוכלוסייה הוא נתון גס למדי, ובהיותו כזה הוא מפסיד מידע חיוני רב. תמונה מפורטת ומדויקת יותר מתקבלת כאשר מפצלים את האוכלוסיות ואת הממוצע שלהן לממוצעי עשירוני הכנסה השונים (תרשים 2). פיצול האוכלוסיות לעשירונים מראה, למשל, כי ישנה שונות גדולה יותר בין ממוצעי האוכלוסיות בעשירונים העליונים, בהשוואה לנמוכים. ניכר כי ממוצעי ההכנסה הפנויה של האוכלוסייה הערבית לעומת ממוצעי האוכלוסייה היהודית בעשירונים התחתונים של ההתפלגות דומים למדי, אך ככל שעולים לעשירונים גבוהים יותר ממוצעי האוכלוסיות הולכים ונפרדים זה מזה.

ממוצע ההכנסות לפני התערבות המדינה ואחריה, 2010

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר הכנסות של הלמ"ס, 2010.

התערבות המדינה גם מצמצמת את הפערים בין ממוצעי העשירונים של המגזרים. השוואה של ניכוי המס מממוצעי ההכנסה של העשירונים העליונים בכל קבוצה מלמדת כי המדינה מנכה שיעור גדול יותר של הכנסות מעשירי האוכלוסייה היהודית (26.1%) משהיא מנכה מעשירי האוכלוסייה הערבית (15.6%). תמונה דומה מתקבלת גם מהשוואת העשירון התשיעי בשתי האוכלוסיות (מהאוכלוסייה הערבית ממוסה 2.5%, לעומת 14.3% מהאוכלוסייה היהודית). כמובן, יש לזכור שמאחר שהאוכלוסייה היהודית עשירה יותר (בעשירון העליון, לפני התערבות המדינה, ממוצע ההכנסה של האוכלוסייה היהודית גבוה כמעט פי שניים מזה של הערבית), ייתכן שהמיסוי הגבוה יותר בשיעורי ההכנסה נובע בעיקר מההכנסה הגבוהה יותר, שמעלה את מדרגת המס של משקי הבית.

בתחתית ההתפלגות מתקבלת תמונה אחרת. אף על פי שאין הצדקה להבדלים במתן תשלומים או זיכויים ממס (מאחר שלשתי האוכלוסיות הכנסה שווה), בכל זאת בשני העשירונים הנמוכים ביותר מועברים סכומים גדולים יותר לאוכלוסייה היהודית. ככלל, בעשירונים הנמוכים יותר (עד העשירון השישי) התערבות המדינה כמעט שאינה מצמצמת את הפער בין ממוצעי האוכלוסיות. יתרה מזו, מהשוואת הממוצעים של הסכומים המועברים בתשלומי העברה ציבוריים נמצא כי ממוצע האוכלוסייה היהודית גבוה יותר מזה של

האוכלוסייה הערבית וכי ההבדל בין האוכלוסיות אינו מובהק ($t=1.066$; $p=0.286$), אף כי אין ספק שהאוכלוסייה הערבית ענייה מהיהודית.

מכל האמור כאן אנו למדים על תרומת המדינה לצמצום הפערים בין האוכלוסיות בהכנסות משקי הבית, וחשוב מזה – אנו למדים כי המדינה מצמצמת פערים בין האוכלוסיות בעיקר בקרב העשירונים העשירים ביותר במשק, לעומת סטגנציה או אפילו רגרסיה לאי-שוויון גדול יותר בין האוכלוסיות בעשירונים הנמוכים יותר (תרשים 2).

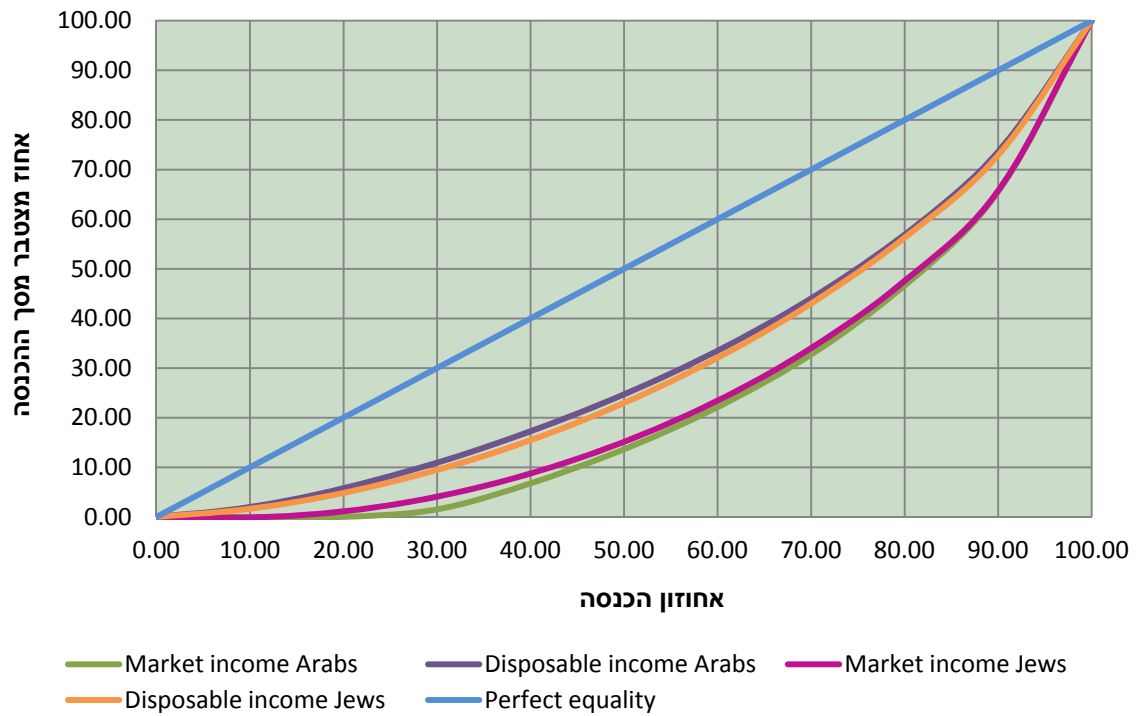
על ידי פיצול האוכלוסיות לעשירוני הכנסה ניתן גם לדעת בדיוק מאיזו נקודה בהתפלגות ההכנסות מתחילה המדינה, בממוצע, לקחת כסף ממשקי הבית לטובת השקעה בתשתיות לאומיות, ביטחון ושירותים לאזרח וכן לצורך עזרה לאוכלוסיות המוחלשות. מתברר שהנקודה שבה המאזניים נוטים לטובת המדינה מתרחשת בסביבות ההכנסה של 13,500 ש"ח בממוצע. באוכלוסייה היהודית, העשירה יותר, המדינה מתחילה לקחת כסף ממשקי הבית החל בעשירון השביעי, ובין העשירון החמישי לשביעי הכסף שנלקח ממשקי הבית שווה לזה שניתן להם מידי המדינה. לעומת זאת באוכלוסייה הערבית הטיית הכף לטובת המדינה מתרחשת רק מהעשירון התשיעי ומעלה (תרשים 2).

השוואת האי-שוויון התוך-מגזרי בין האוכלוסייה הערבית ליהודית

הנתונים שראינו עד כה אינם מאפשרים לענות על שאלות בדבר צמצום הפערים בתוך המגזרים. לשם כך יש לבחון את מידת השוויוניות בתוך כל מגזר לפני התערבות המדינה ואחריה. ראשית חשוב לומר כי המדינה אכן מצמצמת את מידת האי-שוויון בהכנסות בשתי האוכלוסיות. ניתן לראות כי בשני המקרים עקומת לורנס שלאחר התערבות המדינה קרובה יותר לקו השוויון המוחלט בהשוואה למצב שקדם להתערבות (תרשים 3).

תרשים 3

עקומות לורנס בחלוקה לאומית, 2010

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר ההכנסות של הלמ"ס, 2010.

חישוב מדדי ג'יני התוך-מגזריים מלמד כי ההפרש בין מדדי ג'יני באוכלוסייה הערבית הוא 0.162, לעומת 0.121 באוכלוסייה היהודית. כלומר, בסך הכול המדינה מצליחה יותר בצמצום הפערים התוך-מגזריים באוכלוסייה הערבית, עד כדי היפוך בין האוכלוסיות (לוח 2).

לוח 2

מדדי ג'יני וממוצעי הכנסה של עשירונים נבחרים בשתי האוכלוסיות

אחוזי הכנסה, עשירון עליון	אחוזי הכנסה, עשירון שלישי	אחוזי הכנסה, עשירון שני	מדד ג'יני	מעמד המדינה	האוכלוסייה
34.28	3.02	1.19	0.5123	לפני התערבות	יהודית
27.11	4.60	3.24	0.3911	אחרי התערבות	
7.17	-1.58	-2.04	0.1212	הפער בין המדדים	
34.47	1.52	0	0.5328	לפני התערבות	ערבית
26.37	5.11	3.84	0.3700	אחרי התערבות	
8.09	-3.59	-3.84	0.1628	הפער בין המדדים	

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר ההכנסות של הלמ"ס, 2010.

מסרטוט של עקומות לורנס של שתי האוכלוסיות ניתן גם ללמוד כי קודם להתערבות של המדינה הייתה האוכלוסייה הערבית שוויונית פחות מהיהודית, אך לאחר ההתערבות התהפך המצב והאוכלוסייה הערבית הפכה לשוויונית יותר.

עקומות לורנס אינן מצטלבות, ועל כן אנו יכולים להסיק, במידה גדולה של ביטחון, כי הקביעה בנוגע למידת האי-שוויון היא איתנה. כלומר, גם כאשר משתמשים בכמה מדדים לאי-שוויון, אפשר להניח שהממצא שיתקבל הוא אוכלוסייה יהודית שוויונית יותר קודם להתערבות המדינה וערבית שוויונית יותר לאחר ההתערבות.⁴

אם כן, אילו השערות אנליטיות ניתן להעלות בנוגע לצמצום הגדול יותר של הפערים באוכלוסייה הערבית ואילו מהן תואמות את מגוון הנתונים? לפי עקרון ההעברות הכרחי שמדדי האי-שוויון יגדלו כאשר כסף עובר מידי עני לידי עשיר, ללא תלות ברמת העוני או העושר של הפרט או בכמות הכסף המועבר מיד ליד (Dalton, 1920). כמובן, אפשר להסיק גם מסקנה הפוכה: התפלגות הכנסות נעשית שוויונית יותר כאשר מעבירים כספים מידי העשירים יותר לידי העניים יותר. מאחר שעקומות לורנס ומדד ג'יני מקיימים תנאי זה (Atkinson, 1970), הכרחי להסיק שבאוכלוסייה הערבית, בעקבות התערבות המדינה, כספים רבים יותר עברו מהעשירים יותר לעניים יותר. אבל הכיצד זה שהמדינה מקטינה יותר את הפערים בתוך המגזר הערבי לעומת המגזר היהודי? כלומר, מהו המנגנון שיכול להסביר תופעה זו?

מבחינה מדוקדקת יותר של עקומות לורנס אפשר ללמוד כי קודם להתערבות המדינה הפער בין האוכלוסיות בשיעור ההכנסה מסך ההכנסה של המגזר (ציר Y) נמצא דווקא בעשירונים הנמוכים של ההתפלגות. בעוד המרחק בין העקומות הוא הגדול ביותר בעשירונים השני והשלישי, העקומות של האוכלוסיות מתלכדות החל, בערך, בעשירון השביעי. אם כך, החלק בהכנסה מתוך סך ההכנסה של המגזר שהעשירים ביותר מרוויחים שווה בשני המגזרים. בה בעת השוואה בין שני המגזרים לאחר התערבות המדינה מראה כי העקומות, בייחוד בעשירונים הנמוכים, התקרבו זו לזו מאוד. גם כאן העקומות מתלכדות החל בעשירון השביעי, אך הפער ביניהן קיים מהעשירון השלישי עד השישי ונראה קטן יותר.

התמקדות בפער באחוזי ההכנסה של כל אחד מהעשירונים בשתי האוכלוסיות מאשרת את מה שמופיע בעקומות לורנס בתרשים 3 ומאפשרת לבחון את ההעברות באופן מדויק יותר (תרשים 4 ולוח 2). נתון מעניין בולט לעין מסיכום אחוזי ההכנסה הוא שבאוכלוסייה היהודית סך אחוזי השינוי, בערך מוחלט, מסתכם ב-18%, לעומת 22.7% באוכלוסייה הערבית. ההפרש מלמד על סך העברות גדול יותר באוכלוסייה הערבית.

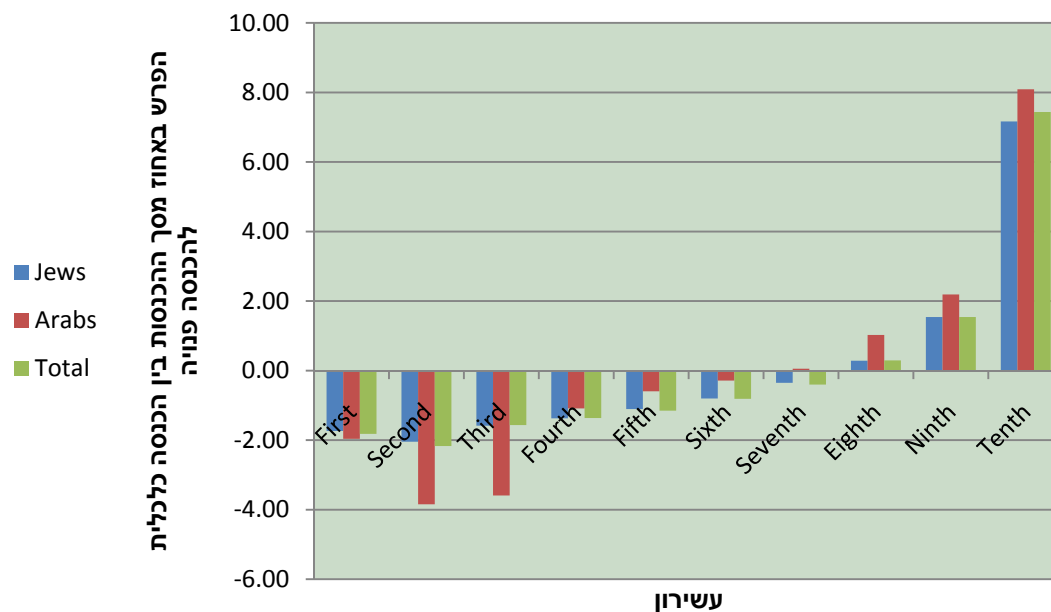
בחינה פרטנית יותר של כל עשירון מלמדת כי אחוזי ההכנסה של העשירון העליון דומים מאוד בשתי האוכלוסיות, גם קודם להתערבות המדינה (34.28% באוכלוסייה היהודית לעומת 34.47% באוכלוסייה הערבית) וגם אחריה (27.11% באוכלוסייה היהודית לעומת 26.37% באוכלוסייה הערבית). בניגוד לכך, הפערים בין האוכלוסיות גדולים יותר בעשירון השני: 1.19% באוכלוסייה היהודית ורק 0% באוכלוסייה הערבית לפני התערבות המדינה, לעומת 3.24% באוכלוסייה היהודית ו-3.84% באוכלוסייה הערבית אחריה. תמונה דומה מתקבלת גם בעשירון השלישי: לפני התערבות המדינה האוכלוסייה היהודית קרובה יותר לשוויון (3.02% מההכנסות

⁴ מדד ג'יני רגיש במיוחד לפערים במרכז ההתפלגות, ועל כן ייתכן שהוא "מגזים" בפערים במדד בין האוכלוסיות לאחר התערבות המדינה, משום שהם מרוכזים בעיקר במרכז ההתפלגות.

באוכלוסייה היהודית לעומת 1.52% בלבד באוכלוסייה הערבית), ואילו לאחר ההתערבות המצב מתהפך (4.60% באוכלוסייה היהודית לעומת 5.11% באוכלוסייה הערבית) (תרשים 4 ולוח 2).

תרשים 4

הפער בין הכנסה כלכלית לפנויה באחוז מסך ההכנסה, לפי עשירונים

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקר ההכנסות של הלמ"ס, 2010.

הערה: הנתונים המוצגים הם הפער בשיעור התרומה של העשירון מסך ההכנסה של האוכלוסייה שבין ההכנסה הפנויה ובין ההכנסה הכלכלית. מאחר שבמקרה זה בוצעה הפחתה של הכנסה פנויה מהכנסה כלכלית, תוצאה שלילית משמעה ששיעור ההכנסה של העשירון בהכנסה הכלכלית נמוך משיעורו בהכנסה הפנויה. תוצאה חיובית, כמובן, מייצגת מצב הפוך.

נראה כי מה שנכון לעשירון העליון (העשירי) נכון גם לעשירונים השמיני והתשיעי. מתוך סך ההכנסות התוך-מגזריות אחוז ההכנסות הממוסה לעשירונים אלה באוכלוסייה הערבית גבוה בהרבה מזה של אותם העשירונים באוכלוסייה היהודית. נמצא גם שלעשירון הראשון יש דפוס דומה לזה של העשירונים השני והשלישי. השוואה של אחוז ההכנסות המשתנה בעקבות התערבות המדינה בשלושת העשירונים התחתונים מראה גם כי אחוז ההכנסות התוך-מגזריות העובר בעקבות התערבות המדינה לעשירונים אלה גדול יותר באוכלוסייה הערבית. תופעה זו מקדמת ללא ספק את מידת השוויון באוכלוסייה. ובמילים אחרות: נראה כי סך השינוי שנעשה בהתפלגות ההכנסות של האוכלוסייה הערבית גדול יותר וכי באוכלוסייה זו, בהשוואה ליהודית, המדינה משנה באופן בולט יותר את אחוז ההכנסות של העשירונים התחתונים והעליונים ופחות את מרכז ההתפלגות. לעומת זאת באוכלוסייה היהודית המצב הפוך: כאן המדינה מתערבת יותר בהכנסות של מרכז ההתפלגות (עשירונים רביעי עד שביעי) משהיא מתערבת בקצוות.

ככלל, נראה כי האחוזים ש"נלקחים" מהעשירונים הגבוהים לא מועברים במלואם לעשירונים הנמוכים ביותר אלא נפרשים חזרה עד העשירון השביעי, שבו העשירונים עוברים את סף ה-10% של השוויון המוחלט (תרשים 4). בהקשר זה האוכלוסייה הערבית שונה מהיהודית

בכך שהתערבות המדינה בהכנסות של העשירון השביעי מקרבת אותה למצב שוויוני – שלא כמו האוכלוסייה היהודית, שבה התערבות המדינה מעלה את שיעור ההכנסות של העשירון וגורעת בכך מהשוויון.

לסיכום, כאשר בוחנים את ממוצעי העשירונים של שתי האוכלוסיות מתברר כי לעשירי האוכלוסייה היהודית התערבות המדינה מקצצת אחוז גבוה יותר מהכנסתם ביחס לעשירי האוכלוסייה הערבית, ומנגד – עניי האוכלוסייה היהודית מקבלים שיעור תוספת גבוה יותר מעניי האוכלוסייה הערבית. כלומר, במונחי הכנסה מוחלטת התערבות המדינה מקרבת את ממוצעי ההכנסה של האוכלוסיות בעיקר בעשירונים הגבוהים של ההתפלגויות, שם גם נמצא רוב הפער. בה בעת בעשירונים הנמוכים יותר התערבות המדינה משמעותית פחות, ולעתים היא אפילו מיטיבה עם האוכלוסייה היהודית.

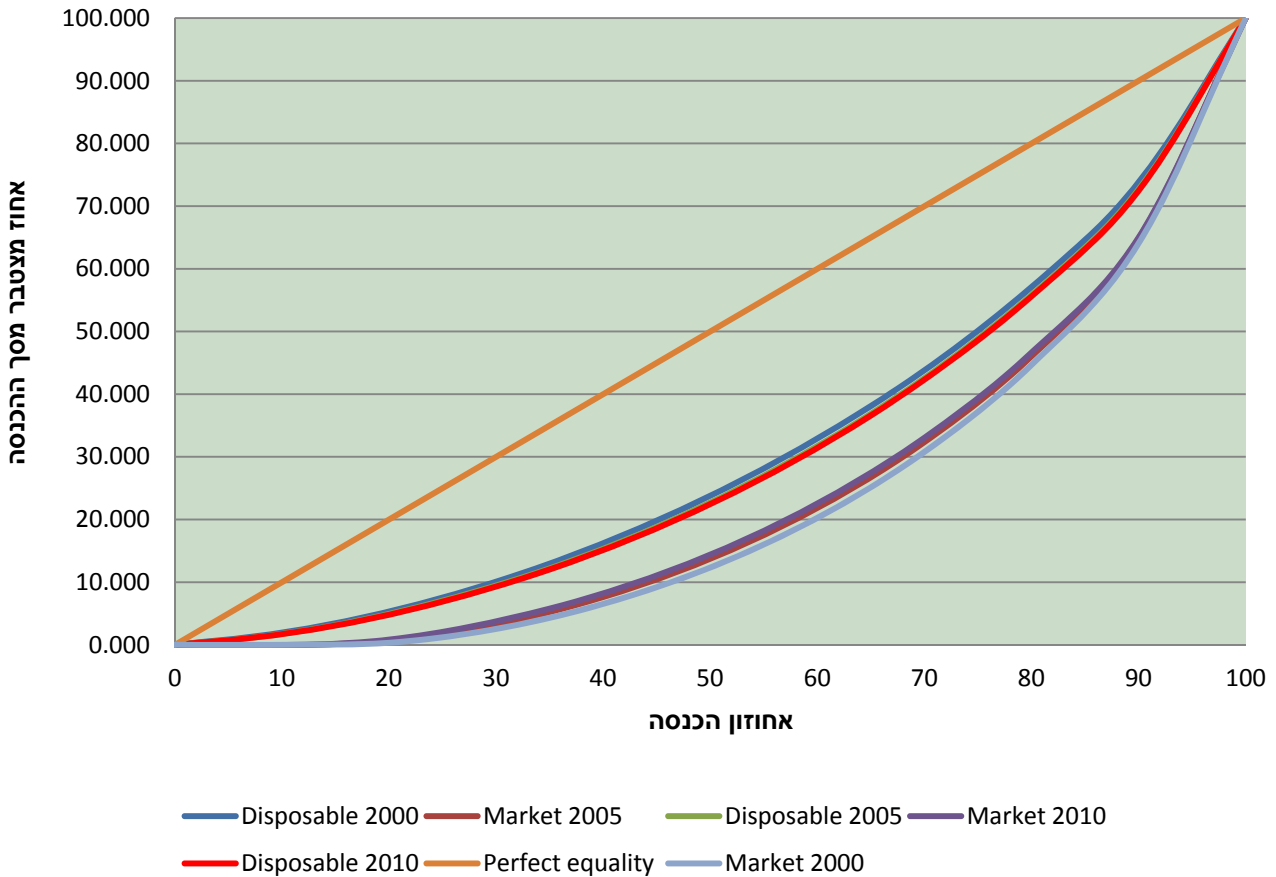
כאשר מתקבלת תמונה מעין זו היינו מצפים למצוא, על פניו, כי התערבות המדינה יעילה יותר בצמצום הפערים בתוך המגזר היהודי. אבל כאשר אנו משווים את שיעורי ההכנסה בתוך כל אחד מהמגזרים, נראה כי התערבות המדינה דווקא מצמצמת באופן ניכר את האי-שוויון באוכלוסייה הערבית. כלומר, במונחים יחסיים המיסוי של העשירים ומתן תשלומי העברות ציבוריים לעניים גדול יותר במגזר הערבי. נראה כי באחוזי הכנסה מסך ההכנסות בתוך כל מגזר המיסוי באוכלוסייה היהודית, לעומת המיסוי באוכלוסייה הערבית, קטן ביחס לאמות המידה של ההכנסות באוכלוסייה היהודית. באופן דומה, תשלומי ההעברה המעטים שהאוכלוסייה הערבית מקבלת חשובים יותר כאשר משווים אותם באמות המידה של ההכנסות באוכלוסייה הערבית. באופן הזה, פערי ההכנסות באוכלוסייה הערבית מצטמצמים יותר עקב התערבות המדינה.

לאחר שערכתי סקירה סינכרונית זו של נתוני החתך משנת 2010 אעבור עתה לבחינה דיאכרונית של נתוני ההכנסה בשלוש שנים: תחילת העשור, אמצעו וסופו. היבט זה יסייע להשיב על שלוש שאלות: האם התרחשו שינויים במידת התערבותה של המדינה בחלוקת המשאבים; האם השינויים האלה, אם קרו, הרחיבו או צמצמו את פערי ההכנסה; והאם חל שינוי דיפרנציאלי בהתערבות המדינה בין שתי האוכלוסיות?

בפרספקטיבה היסטורית

התבוננות בעקומות לורנס של האוכלוסייה הכללית, בשלוש השנים, מלמדת כי גם בשנים 2000 ו-2005 הפחיתה התערבות המדינה את האי-שוויון באוכלוסייה, בכל עשירוני ההכנסה. ובכל זאת ניכרים הבדלים במשך השנים במידת ההפחתה באי-שוויון: בשנת 2000 הייתה ההפחתה גדולה יותר, לעומת שנת 2010. למעשה בשנת 2000, קודם להתערבות המדינה, האי-שוויון היה הגדול ביותר (הקו הרחוק ביותר מקו השוויון המוחלט), ואילו לאחר התערבות המדינה הוא הפך להיות הנמוך ביותר מכל השנים (הקו הקרוב ביותר לקו השוויון המוחלט). לעומת זאת שנת 2010 נראית כתמונת ראי של שנת 2000: לפני התערבות המדינה שנה זו היא השוויונית מכל השנים, אבל אחריה היא הופכת להיות השנה שבה השוויון הוא הנמוך ביותר. שנת 2005 נמצאת בין מגמות אלה גם קודם להתערבות המדינה וגם אחריה (תרשים 5).

עקומות לורנס, לפני התערבות המדינה ואחריה, 2010, 2005, 2000

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקרי הכנסות של הלמ"ס, 2000, 2005, 2010.

תמונה דומה מתקבלת מהשוואת מדדי ג'יני לאורך השנים. לפני התערבות המדינה שנת 2010 היא השוויונית ביותר ($G=0.5231$) ו-2000 האי-שוויונית ביותר ($G=0.5480$). לאחר ההתערבות המצב מתהפך ($G_{2010}=0.3980$ לעומת $G_{2000}=0.3770$) (לוח 5). מכך אני מסיק כי התערבות המדינה בהורדת האי-שוויון הולכת ופוחתת לאורך העשור האחרון.

השוואת ממוצעי ההכנסה במרוצת השנים

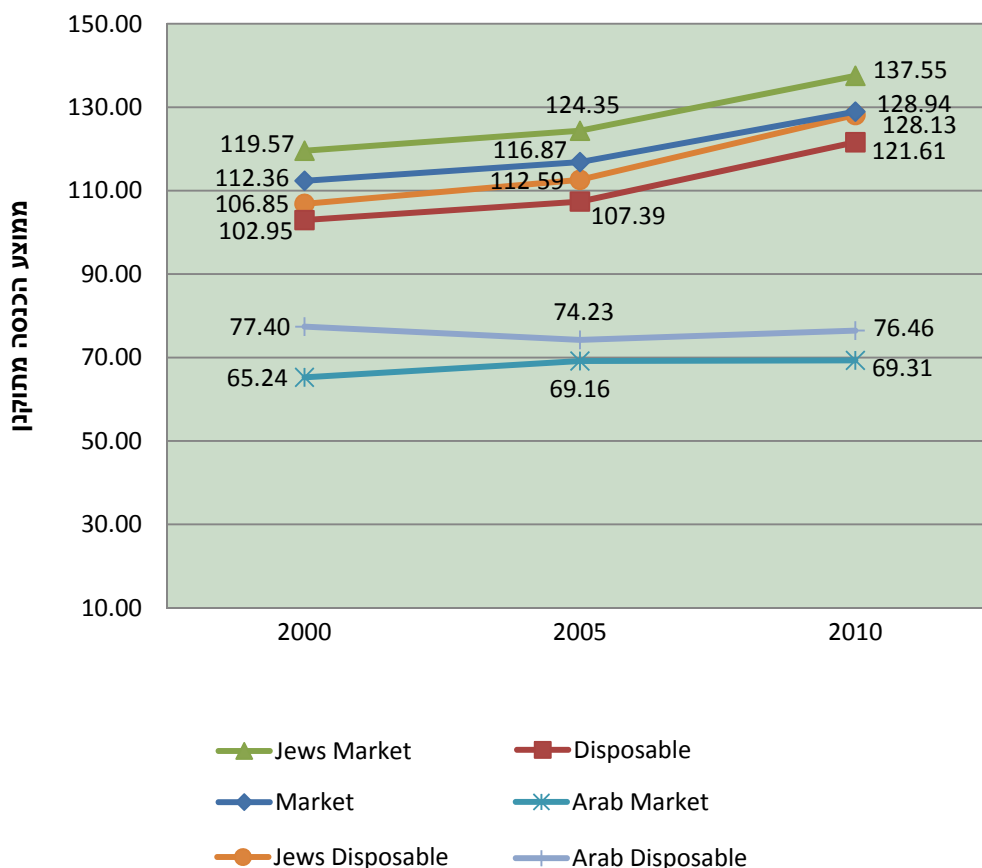
תמונה מורכבת יותר מתקבלת כאשר מפצלים את האוכלוסייה הכללית לשתי אוכלוסיות העניין שלנו.⁵ בחינת ממוצעי ההכנסה מעידה כי בכל השנים שנבדקו ההכנסה הממוצעת של האוכלוסייה הערבית עולה לאחר התערבות המדינה ואילו של האוכלוסייה היהודית יורדת. כמו כן ממוצע

⁵ חשוב להדגיש כי הגדרת תתי-אוכלוסיות בסקר ההכנסות השתנתה לאורך התקופה הנידונה. בשנת 2000 חולקה האוכלוסייה לפי הדת של ראש משק הבית ל"יהודים" ו"לא יהודים", בשנים 2005 ו-2010 שונתה החלוקה ל"יהודים ואחרים" ו"ערבים". משמעות הדבר היא שהשוואה כאן בין השנים לוקה בבעיות של תוקף ומהימנות. עם זאת יש לומר ששיעור משקי הבית שהגדרתם שונתה במרוצת השנים הוא שיעור קטן מאוד מסך משקי הבית בקובץ, כך שהשפעתם על הנתונים המוצגים קטנה יחסית.

ההכנסות של כלל האוכלוסייה – גם כאשר היא נמדדת בהכנסה ריאלית – עולה לאורך התקופה (תרשים 6). עוד ברורה מהנתונים ההשפעה החזקה של משתנה המגזר על ממוצע ההכנסות: האוכלוסייה הערבית מכניסה לכיסה הרבה פחות מהאוכלוסייה היהודית, לאורך כל התקופה. האם התרחשו שינויים בתקופה הנידונה בפערים בין ממוצעי ההכנסות, והאם ההבדל בין ממוצעי האוכלוסיות השתנה בעקבות ההתערבות של המדינה?

תרשים 6

ממוצע הכנסה ליהודים וערבים, לפני ואחרי התערבות המדינה

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקרי הכנסות של הלמ"ס, 2000, 2005, 2010.
הערה: ממוצעי ההכנסה מתוקננים על ידי מדד המחירים לצרכן, 2010. הנתונים הנידונים הם "הכנסה ריאלית".

מבחינת המצב קודם להתערבות המדינה מעניין שאף על פי שממוצעי שתי האוכלוסיות עולים לאורך כל התקופה, פועלת גם השפעת אינטראקציה בין שנה למגזר כך שממוצע ההכנסות של האוכלוסייה היהודית עולה בשיעור ניכר יותר לאורך התקופה, ועל כן הפער בין ממוצעי האוכלוסיות גדל לאורך כל התקופה. השפעת האינטראקציה חזקה עוד יותר לאחר התערבות

המדינה. כלומר, אמנם נכון שהתערבות המדינה מצמצמת את הפערים בין ממוצעי האוכלוסיות, אך אין ספק שכוחה בצמצום הפערים אלה קטן. למשל, בשנת 2000 צמצמה התערבות המדינה כ-46% מהפער בממוצעי ההכנסה הריאלית בין האוכלוסיות, ואילו בשנת 2010 היא צמצמה רק כ-24% מאותו הפער. מצטייר אפוא כי הפער בין ממוצעי האוכלוסיות בהכנסה ריאלית הולך וגדל לאורך השנים, בעיקר כאשר משווים בין האוכלוסיות לאחר התערבות המדינה (לוח 3).

לוח 3: ממוצעי הכנסה ריאלית של שתי האוכלוסיות, לפני התערבות המדינה ואחריה

2010	2005	2000	מעמד המדינה	האוכלוסייה
69.307	69.159	65.244	לפני התערבות	ערבית
76.457	74.226	77.404	אחרי התערבות	
-7.150	-5.067	-12.160	פער בין ההכנסות	
137.546	124.350	119.566	לפני התערבות	יהודית
128.130	112.592	106.852	אחרי התערבות	
9.416	11.758	12.714	פער בין ההכנסות	
68.239	55.191	54.321	לפני התערבות	פער בין האוכלוסיות
51.673	38.366	29.448	אחרי התערבות	
16.566	16.825	24.874	פער בין ההכנסות	

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקרי הכנסות של הלמ"ס, 2000, 2005, 2010.

ואולם, כאמור, ממוצעי אוכלוסייה הם מדדים גסים למדי. על כן מעניין להוסיף ולפצל את תתי-האוכלוסיות (יהודים וערבים) לרמות הכנסה שונות, כפי שעשינו גם בחקירה המדוקדקת יותר של הנתונים מ-2010. ואולם, מאחר שכאן נוסף מימד חדש – הזמן – מתברר כי פיצול האוכלוסייה לעשירונים הוא עניין סבוך.⁶ לפיכך, לשם הפשטות, נעשה פיצול תתי-האוכלוסיות לרמות הכנסה שונות על ידי יצירת משתנה בינרי המבחין רק בין הכנסה גבוהה (עשירונים 6-10) להכנסה נמוכה (עשירונים 1-5).

כאשר בוחנים את האוכלוסייה היהודית העשירה (העשירון השישי ומעלה) מתברר כי במרוצת השנים המדינה מנכה, בממוצע, שיעור הולך ופוחת מהכנסותיהם, אף על פי שתתי-אוכלוסייה זו הולכת ומתעשרת באותה תקופה. כאשר משווים את האוכלוסייה המקבילה במגזר הערבי מגלים כי, בממוצע, אחוז הניכוי ממנה דווקא הולך ועולה, אם כי באחוזים קטנים – אף על פי שבהכנסה ריאלית היא מתעשרת פחות ממקבילתה היהודית. (בשנת 2000 מיסתה המדינה מאוכלוסייה זו 0.5% בלבד, בשנת 2005 כמעט 8%, ובשנת 2010 כ-4%).

השוואת האוכלוסיות בעלות ההכנסה הנמוכה מגלה כי, בממוצע, המדינה מעבירה לצד זה של ההתפלגות פחות כספים מבעבר, בייחוד כאשר מדובר באוכלוסייה הערבית שהכנסתה נמוכה. האוכלוסייה היהודית בעלת ההכנסה הנמוכה קיבלה בשנת 2000 תוספת ממוצעת של 49.1% להכנסתה, בשנת 2005 45.6% ובשנת 2010 67.6% (ירידה של 18.5%). תהליך גרסיבי זה בולט אף

⁶ סך הכול היינו מגיעים להצלבה בין ארבעה משתנים: הדת של ראש משק הבית, שנת הסקר, עשירוני ההכנסה והמעמד של התערבות המדינה (היצורים יחד 120 תאים). (המעוניינים בנתונים הנוגעים לעשירונים מוזמן לפנות למחבר המאמר).

יותר כאשר מתבוננים באוכלוסייה הערבית. בשנת 2000 האוכלוסייה הערבית, הענייה ביותר מכל האוכלוסיות שנבדקו, קיבלה תוספת ממוצעת של 135% להכנסותיה. לעומת זאת, בשנת 2005 אותה האוכלוסייה קיבלה, בממוצע, תוספת של 101% להכנסות ובשנת 2010 רק 100% (ירידה של 35%). חשוב לציין כי הפער בין הירידות לא יכול להיות מוסבר בהתעשרות דיפרנציאלית של האוכלוסיות, מאחר שהאוכלוסייה הערבית בעלת ההכנסה הנמוכה כמעט שלא עלתה כלל בהכנסותיה לעומת האוכלוסייה היהודית המקבילה (שעלתה ב-9% בתקופה המדוברת).

לוח 4: ממוצעי הכנסה ריאלית של שתי האוכלוסיות, לפני התערבות המדינה ואחריה, לפי רמת הכנסה

2010	2005	2000	מעמד המדינה	הכנסה	אוכלוסייה
231.60	213.21	209.15	לפני התערבות	גבוהה	יהודית
197.23	173.49	163.34	אחרי התערבות		
34.37	39.72	45.81	הפער בין ההכנסות		
39.43	35.52	30.08	לפני התערבות	נמוכה	
58.80	51.71	50.42	אחרי התערבות		
-19.37	-16.19	-20.34	הפער בין ההכנסות		
119.81	119.68	112.21	לפני התערבות	גבוהה	ערבית
115.21	110.96	111.60	אחרי התערבות		
4.60	8.72	0.61	הפער בין ההכנסות		
18.90	18.73	18.43	לפני התערבות	נמוכה	
37.79	37.57	43.32	אחרי התערבות		
-18.89	-18.84	-24.89	הפער בין ההכנסות		
111.79	93.53	96.95	לפני התערבות	גבוהה	הפער בין האוכלוסיות
82.02	62.53	51.74	אחרי התערבות		
29.78	31.00	45.21	הפער בין ההכנסות		
20.52	16.79	11.65	לפני התערבות	נמוכה	
21.01	14.14	7.10	אחרי התערבות		
-0.49	2.65	4.55	הפער בין ההכנסות		

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקרי הכנסות של הלמ"ס, 2000, 2005, 2010.
הערה: הממוצעים תוקנו לפי מדד המחירים לצרכן 2010, ועל כן הם ממוצעים של "הכנסה ריאלית".

לסיכום, כוחה של המדינה בצמצום הפערים הכלכליים פוחת פעמיים – גם במיסוי וגם בתשלומי ההעברה. כלומר, המדינה מנכה סכומים קטנים יותר מהאוכלוסייה העשירה ומעבירה סכומי כסף נמוכים יותר לאוכלוסייה הענייה.

ואולם עוצמתו של תהליך רגרסיבי זה משתנה בין האוכלוסיות. האוכלוסייה הערבית העשירה דווקא ממוסה יותר, ומנגד סכומים הולכים וקטנים מכספי הציבור מועברים לאוכלוסייה הערבית הענייה, בהשוואה לאוכלוסייה המקבילה היהודית, אף שהאוכלוסייה הערבית הענייה היא היחידה שממוצע ההכנסה שלה כמעט שלא עלה לאורך השנים. וכך, בהשוואה בין האוכלוסיות העשירות בשני המגזרים בשנת 2000 נמצא כי התערבות המדינה צמצמה 47% מהפער הראשוני ביניהן, לעומת 27% בשנת 2010. בהשוואה של האוכלוסיות העניות מתברר כי התערבות המדינה נחלשה אף יותר: בשנת 2000 היא צמצמה 39% מהפער, אבל בשנת 2010 היא לא צמצמה אותו כלל, כלומר

ההתערבות שלה הפחיתה 0% מהפער. התמונה הנוצרת מנתונים אלה היא שהתערבות המדינה מאבדת מחשיבותה גם בצמצום הפער בהכנסות בין המגזרים השונים באוכלוסייה.

האי-שוויון התוך-מגזרי

כדי להשלים את התמונה ולספק מידע בנוגע לשוויון בתוך כל אחת מהאוכלוסיות, בנוגע לשינויים שחלו בו עם הזמן ובנוגע להיתכנות הדיפרנציאציה בין האוכלוסיות בתהליך של התערבות המדינה, יש להשוות את מדדי ג'יני של האוכלוסיות בשלוש השנים הנידונות.

ראשית ניכר לעין כי בחלוף הזמן מידת השוויון בשתי האוכלוסיות, לאחר התערבות המדינה, קטנה. נוסף על השפעת הזמן נראה שגם המגזר משפיע: מידת השוויון גבוהה יותר בתוך האוכלוסייה הערבית, לאחר התערבות המדינה, בשלוש השנים. כמו כן ברור שיש השפעה גדולה למעמד המדינה. כלומר, נראה שבכל השנים הפחיתה התערבות המדינה את מידת האי-שוויון בשתי האוכלוסיות.

נוסף על השפעת הזמן והשפעת המגזר יש השפעה גם לאינטראקציה בין המשתנים. למשל, נקל לראות שיש קשר בין מעמד המדינה לשנה. קשר זה מתבטא בכך שיכולתה של המדינה לצמצם את האי-שוויון הולכת וקטנה בשתי האוכלוסיות. ניתן לראות כי בקרב האוכלוסייה הערבית צמצמה המדינה בשנת 2000 את הפער ב-39% בקירוב לעומת רק 30% בקירוב בשנת 2010. נראה כי הפחתה דומה ביכולתה של המדינה לצמצם את האי-שוויון מתרחשת גם באוכלוסייה היהודית (ירידה מ-30% בקירוב בשנת 2010 ל-24% בקירוב בשנת 2000), אם כי האחוז שהמדינה מצליחה להוריד ממדד האי-שוויון באוכלוסייה היהודית נמוך בכל השנים ומעיד, למעשה, על השפעה נוספת של האינטראקציה בין המשתנה של מעמד המדינה למשתנה המגזר.

לעומת השפעות חזקות אלו מעניין שהשפעת האינטראקציה של שנה ומגזר על מדדי ג'יני זניחה (לוח 5). כלומר, הפער בין האוכלוסיות, קודם להתערבות המדינה ואחריה, נראה יציב יחסית לאורך השנים. כמו כן מידת ההצלחה של המדינה בצמצום הפערים התוך-מגזריים נותרה גם היא קבועה יחסית בזמן (בשנת 2000 עמד הפער על 0.042 "לטובת" האוכלוסייה הערבית, לעומת 0.0416 בשנת 2010).

לוח 5: מדדי ג'יני של שתי האוכלוסיות, לפני התערבות המדינה ואחריה

2010	2005	2000	מעמד המדינה	האוכלוסייה
0.5231	0.5306	0.5480	לפני התערבות	כללית
0.3980	0.3939	0.3770	אחרי התערבות	
0.1251	0.1367	0.1710	הפער בין המדדים	
0.5328	0.5385	0.5248	לפני התערבות	ערבית
0.3700	0.3646	0.3200	אחרי התערבות	
0.1628	0.1738	0.2048	הפער בין המדדים	
0.5123	0.5212	0.5413	לפני התערבות	יהודית
0.3911	0.3898	0.3785	אחרי התערבות	
0.1212	0.1314	0.1629	הפער בין המדדים	
-0.0205	-0.0173	0.0165	לפני התערבות	פער בין האוכלוסיות
0.0211	0.0252	0.0585	אחרי התערבות	
-0.0416	-0.0425	-0.0420	הפער בין המדדים	

מקור: עיבודי המחבר על בסיס סקרי הכנסות של הלמ"ס, 2000, 2005, 2010.

מסקנות

מבחינה מעמיקה של התערבות המדינה בהכנסות משקי הבית בשנת 2010 למדנו כי התערבות זו חיונית לצמצום הפערים בהכנסות משקי הבית בישראל, בכל עשירוני ההכנסה. מתברר כי התפלגות ההכנסות לאחר התערבות המדינה שוויונית יותר בכל חלקיה. כדי להגיע למצב זה המדינה לוקחת שיעור מסוים מההכנסות של העשירונים העליונים – העשירי, התשיעי והשמיני – ומפזרת את הכסף שלקחה בין שבעת העשירונים הנותרים, הנמוכים יותר. ולא זו אף זו: על אף ההתערבות החריפה יחסית בהכנסות העשירון העליון נראה כי עדיין, גם לאחר ההתערבות, הפער הגדול ביותר בהתפלגות ההכנסות נמצא בין עשירון זה לשאר העשירונים.

ואולם השוואה לאורך זמן של השפעת ההתערבות של המדינה על התפלגות ההכנסות באוכלוסייה הכללית מלמדת כי תפקידה בצמצום האי-שוויון החלוקתי קטן בהדרגה בעשור האחרון והפער בהכנסות לאחר ההתערבות הלך וגדל, אף על פי שלפני ההתערבות מצב האי-שוויון לא גדל גידול ניכר וחד-משמעי. הפחתה זו בצמצום הפערים ניכרת בניכוי מס נמוך מהכנסות משקי הבית בעלי ההכנסה הגבוהה, ומן העבר השני – בתשלומי העברות ציבוריים קטנים יותר לבעלי ההכנסה הנמוכה. הממצאים מרשימים עוד יותר כאשר מתברר מן הנתונים שיש עלייה חדה יותר בהכנסה הריאלית לפני התערבות המדינה בקרב העשירונים הגבוהים לעומת הנמוכים. פיצול האוכלוסייה הכללית לשני תתי-אוכלוסיות – ערבית ויהודית – מאפשר לבחון את השפעת ההתערבות של המדינה על צמצום הפערים בין המגזרים על ידי השוואת ממוצעי ההכנסה שלהם. הוא גם מאפשר לברר אם להתערבות המדינה יש השפעה דיפרנציאלית על מידת השוויון התוך-מגזרי.

בחינת הפערים בין המגזרים בממוצעי ההכנסה מראה גם היא כי התערבות המדינה אכן מפחיתה במידת מה את הפער. אף על פי כן נראה כי האוכלוסייה היהודית מתעשרת יותר מהערבית, ובד בבד פחות כספים, בממוצע, עוברים בין המגזרים בעקבות התערבות המדינה. נראה שמצב עניינים זה מביא לכך שהפערים בין האוכלוסיות גדלים במשך השנים. מתברר שהם גדלים אפילו יותר לאחר התערבות המדינה.

מההשוואה של ממוצעי עשירוני ההכנסה של שתי האוכלוסיות ב-2010 מתברר כי חרף ההשפעה הגדולה של התערבות המדינה בפערים בעשירונים הגבוהים חלק הארי של הפער בין האוכלוסיות עודנו מתרחש בעשירונים אלה. לעומת זאת בתחתית התפלגות ההכנסות המדינה כמעט שאינה תורמת לצמצום הפערים בין שתי האוכלוסיות. לעתים היא אפילו מחמירה אותם. בבחינת ממוצעי ההכנסה לאורך זמן, בפיצול לשתי רמות הכנסה, מתברר כי הפערים בין האוכלוסיות ב-2010 הם תוצר של תהליך ארוך של פערים גדלים בין האוכלוסיות – הן בקרב בעלי ההכנסה הגבוהה בשתי האוכלוסיות והן בקרב בעלי ההכנסה הנמוכה. בה בעת מתברר שלאורך השנים יש גם השפעת אינטראקציה של רמת ההכנסה ומעמד ההתערבות של המדינה על צמצום הפערים בין האוכלוסיות. כלומר, ברמת ההכנסה הנמוכה צמצום הפער בין האוכלוסיות בעקבות התערבות המדינה קטן באופן קיצוני לעומת מה שקורה ברמת ההכנסה הגבוהה, עד להיעלמות ההשפעה של התערבות המדינה בשנת 2010.

מצב קיצוני זה קורה בשל שילוב של שני גורמים: (א) היחלשות שיטתית של ההשפעה של התערבות המדינה; ו(ב) התעשרות האוכלוסייה היהודית החלשה בד בבד עם האביונות הגדלה של האוכלוסייה הערבית החלשה, לפני התערבות המדינה. השוואת האוכלוסיות העשירות מעלה כי

גם בקרבן ההשפעה של התערבות המדינה נחלשה במרוצת השנים, אך שלא כמו האוכלוסיות העניות כאן שתי האוכלוסיות מתעשרות (אם כי האוכלוסייה היהודית מתעשרת יותר).

לבסוף, ביקשתי להשוות את מידת השוויון התוך-מגזרי בשני המגזרים. מבחינה זו מתברר כי התערבות המדינה מצמצמת את מידת האי-שוויון צמצום של ממש בעיקר בקרב האוכלוסייה הערבית. כלומר, בתוך האוכלוסייה הערבית מתרחשות העברות רבות יותר של שיעורי הכנסה מעשירים יותר לעניים יותר. בסופו של דבר, למרות ההתערבות הגדולה יותר בהכנסות האוכלוסייה היהודית, במונחי הכנסה מוחלטים, התערבות המדינה בהכנסות של האוכלוסייה הערבית, במונחים יחסיים, דווקא גדולה מההתערבות שלה באוכלוסייה היהודית.

גם כאן מתברר כי בשתי האוכלוסיות יש להתערבות המדינה השפעה הולכת וקטנה מאז שנת 2000 על מדדי גיני לאי-שוויון, למרות ההשפעה הגדולה יותר שלה, לאורך כל התקופה, על מידת השוויון באוכלוסייה הערבית. פער זה בין המגזרים במידת ההשפעה של התערבות המדינה נותר יציב בכל העשור המדובר.

הממצאים שנסקרו כאן מעידים על תהליך רגרסיבי המתבטא בהתרחבות פערי ההכנסה בישראל. כמו כן נראה כי אף על פי שהתערבות המדינה היא עדיין גורם מכריע בצמצום הפערים, תפקידה זה הולך ומתמעט בעשור האחרון. ההתערבות נעשית פחות משמעותית בצמצום הפערים בין המגזרים ובין העשירונים, ובפרט היא מאבדת את חשיבותה בצמצום הפערים בין המגזרים בעשירוני ההכנסה הנמוכים יותר. בקבוצות ההתייחסות ההומוגניות יותר תפקיד המדינה בצמצום הפערים מתקיים באופן משמעותי יותר בתוך המגזר הערבי, אם כי הוא מתמעט בקרב שתי האוכלוסיות.

הנחות היסוד של המחקר היו שאי-שוויון בהכנסות הוא פוגעני ומזיק ושתפקיד המדינה הוא, בין היתר, לצמצם את הפערים הכלכליים בין ובתוך קבוצות האוכלוסייה המרכיבות אותה. בעקבות המחקר המוצג כאן אפשר לקבוע כי מוסדותיה של מדינת ישראל מאבדים את מקומם בתפקיד זה – הן בצד המיסוי היעיל והן בצד העברת הכספים לבעלי ההכנסה הנמוכה.

מקורות

- Allison, P.D., 1978. "Measures of Inequality," *American Sociological Review* 43 (6), pp. 865-879.
- Atkinson, Anthony B., 1970. "On the Measurement of Inequality," *Journal of Economic Theory* 2, pp. 244-263.
- Coleman, J.S., 1988. "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology* 94 (Supplement), pp. S95-S120.
- Dalton, H., 1920. "The Measurement of the Inequality of Incomes," *Economic Journal* 30, pp. 348-361.
- Dembling, B.P., V. Rovnyak, S. Mackey, and M. Blank, 2002. "Effects of Geographic Migration on SMI Prevalence Estimates," *Mental Health Services Research* 4, pp. 7-12.
- Goni, Edwin, Humberto Lopez, and Luis Servén, 2008. *Fiscal Redistribution and Income Inequality in Latin America*, World Bank Policy Research Working Paper Series, No. 4487.
- Hudson, C.G., 2005. "Socioeconomic Status and Mental Illness: Tests of the Social Causation and Selection Hypotheses," *American Journal of Orthopsychiatry* 75 (1), pp. 3-18.
- Lambert, J. Peter, 2001. *The Distribution and Redistribution of Income*, Manchester: Manchester University Press (3rd edition).
- Pederson, A.W., 2004. "Inequality as Relative Deprivation: A Sociological Approach to Inequality Measurement," *Acta Sociologica* 41 (1), pp. 31-49.
- Rodgers, G.B., 1979. "Income and Inequality as Determinants of Mortality: An International Cross-Section Analysis," *Population Studies* 33 (2), pp. 343-351.
- Wagstaff, A., and E. van Doorslaer, 2000. "Income Inequality and Health: What Does the Literature Tell Us?," *Annual Review of Public Health* 21, pp. 543-567.
- Weich, S., G. Lewis, and S.P. Jenkins, 2001. "Income Inequality and the Prevalence of Common Mental Disorders in Britain," *British Journal of Psychiatry* 178, pp. 222-227.
- Wilkinson, R.G., 1997. "Health Inequalities: Relative or Absolute Material Standards?," *British Medical Journal* 314, pp. 591-595.